

ВІДГУК
офіційного опонента
заступника директора з наукової роботи та інноваційного розвитку
Інституту агроекології і природокористування НААН,
доктора економічних наук, старшого дослідника ВИСОЧАНСЬКОЇ Марії Ярославівни
на дисертацію МІРЗОЄВА Тимура Джабраїловича на тему:
«Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена глибокими трансформаційними процесами у вітчизняному аграрному секторі, які вимагають від суб'єктів господарювання пошуку нових інструментів підвищення конкурентоспроможності та фінансової стійкості. В умовах кліматичних змін, прогресуючої аридизації земель і високої волатильності світових цін на традиційні зернові й олійні культури, диверсифікація виробництва через освоєння нішевого сегмента стає стратегічним пріоритетом для українського АПК. Автор своєчасно звертає увагу на технічні нішеві культури, так як вони володіють значним потенціалом для формування високої доданої вартості, оптимізації структури сівозмін і ефективного використання обмежених ресурсів, що безпосередньо відповідає сучасним глобальним трендам екологізації та євроінтеграційним прагненням держави.

Водночас, попри очевидні технологічні та ринкові переваги, практичне освоєння цього сектору стримується низкою невирішених проблем організаційно-економічного характеру, серед яких – високі комерційні ризики, незбалансованість каналів збуту і брак адаптованих методик оцінки економічної ефективності на різних етапах ланцюга вартості. Більшість наявних наукових праць мають переважно агрономічне спрямування, тоді як комплексний економічний аналіз формування витрат, моделювання прибутковості та обґрунтування інвестиційної привабливості вирощування нішевої технічної сировини залишається фрагментарним. Це зумовлює гостру практичну та теоретичну потребу у розробленні цілісного науково-методичного інструментарію, який дозволить агропідприємствам приймати обґрунтовані управлінські рішення, мінімізувати логістичні ризики і максимізувати прибуток із кожного гектара ріллі.

Таким чином, рецензована дисертація присвячена вирішенню надзвичайно важливого науково-практичного завдання – визначенню резервів підвищення ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур. Вибір теми є цілком виправданим, логічно пов'язаним із сучасними запитами виробничої сфери і пріоритетними напрямками розвитку економічної науки.

Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України за науковою темою «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)» (державний обліковий номер 0225U002892).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Комплексний аналіз змісту дисертаційного дослідження та аналіз опублікованих за його результатами наукових праць дає підстави зробити висновок про високий рівень достовірності й обґрунтованості висновків і рекомендацій, які ґрунтуються на використанні коректного методичного інструментарію та опрацюванні репрезентативного масиву джерельної бази.

Зокрема, поєднання діалектичного методу і методів системного й порівняльного аналізу дозволило здійснити дослідження розвитку виробництва продукції нішевих технічних культур і його ефективності крізь призму причинно-наслідкових зв'язків. Так, за допомогою методів порівняльного економічного аналізу й розрахунково-аналітичного було визначено економічну ефективність льону олійного, гірчиці й коріандру, а також виявлені обмеження, що стримують розвиток даного сегменту агробізнесу. Аргументованість результатів дисертації підтверджується також застосуванням оптимізаційного економіко-математичного моделювання, що дозволило обґрунтувати можливість досягнення підвищення економічної ефективності за рахунок економії витрат. Метод економічного обґрунтування дозволив розробити структурно-логічну модель підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур на прикладі вирощування льону олійного в зоні Степу.

У цілому достовірність отриманих результатів обумовлюється використанням значного масиву інформації, який охопив: економічні огляди, монографії та наукові статті вітчизняних і зарубіжних авторів, аналітичні й експертні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях і на офіційних сайтах профільних видань у мережі Інтернет, закони України, нормативно правові акти і методичні рекомендації, матеріали Державної служби статистики України та ФАО (Продовольчої та сільськогосподарської організація ООН), нормативну і довідкову літературу.

Дисертація Тимура Мірзоева є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням. Усі сформульовані в роботі положення, висновки і рекомендації характеризуються високим ступенем достовірності, характеризуються належною аргументованістю та мають реальне практичне значення.

Новизна наукових досліджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження характеризуються науковою новизною

в частині обґрунтування теоретико-методичних і прикладних засад підвищення ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур.

До найвагоміших результатів проведеного дослідження, що становлять науковий і практичний інтерес, належать положення, в межах яких:

удосконалено прикладний організаційно-економічний інструментарій підвищення економічної ефективності виробництва нішевих технічних культур. Існуючі підходи адаптовано до умов Півдня України та обґрунтовано перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі до комбінованої моделі глибокої переробки коріандру, де капіталомісткі процеси диверсифікації виробництва (ефірна олія, жирна олія холодного віджиму, біопаливо) синхронізовано із залученням грантових коштів;

набули подальшого розвитку:

– науково-прикладний підхід, який базується на інтеграції технологічних інновацій і фінансових механізмів у межах парадигми сталого розвитку та регуляторних вимог Європейського зеленого курсу. Зокрема, було розроблено структурно-логічну модель підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур на прикладі культивування льону олійного в агрокліматичних умовах Степової зони України;

– науково-практичні підходи до забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через механізм ресурсної оптимізації. Застосування методу економіко-математичного моделювання дозволило визначити кореляційну залежність урожайності від обсягів інвестування в насіннєвий матеріал, системи мінерального живлення і вологозабезпечення та довести, що ресурсна оптимізація може бути дієвим стратегічним інструментом підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур у зоні Степу України.

Загалом, у своїй сукупності результати дослідження становлять ґрунтовний науково-прикладний базис для забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур.

Практична цінність результатів дослідження зумовлена обґрунтуванням прикладних аспектів забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур, зокрема в контексті необхідності адаптації агровиробників до зміни клімату і ризиків воєнного часу. Сформовані за результатами дослідження пропозиції та розрахункові матеріали було використано при формуванні програм розвитку Житомирської та Іллінецької територіальних громад.

Наукові розробки здобувача та сформовані на підставі цього практичні рекомендації щодо розвитку виробництва продукції нішевих технічних культур і забезпечення його економічної ефективності використовуються в рамках виробничої діяльності

ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина» і ТОВ «Золоті луки» (довідка про впровадження від 25.07.2025 р.).

Пропозиції здобувача в частині оптимізації сівозмін із введенням у їх структуру багатофункціональних нішевих технічних культур у контексті реалізації їх потенціалу й необхідності адаптації агровиробників до зміни клімату є елементом наукового дослідження ПНД НААН 27 «Створення сортів і гібридів цукроносних та інших нішевих культур, розроблення заходів з реалізації їх біологічного потенціалу» («Буряки цукрові та інші нішеві культури») 2021–2025 рр., що виконувалося в Інституті біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН (довідка про впровадження № 07/4571 від 01.04.2026 р.).

Теоретико-прикладні аспекти дисертаційного дослідження, зокрема інноваційні підходи щодо адаптації суб'єктів агробізнесу до зміни клімату і ризиків, спричинених війною через виробництво нішевих технічних культур, використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Економіка підприємств агробізнесу» на кафедрі економіки НУБіП України в рамках підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 051 «Економіка».

Повнота висвітлення результатів дослідження в публікаціях. Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження забезпечена їх висвітленням у 16 наукових публікаціях, з яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України. Ключові ідеї роботи пройшли апробацію на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, за результатами яких опубліковано 11 тез наукових доповідей. Рівень наукових видань і системність викладу матеріалів в опублікованих працях відповідають чинним нормативним вимогам щодо апробації та висвітлення результатів дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації. Дисертація складається з анотації вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, що налічує 297 найменувань, і додатків. Робота містить 44 таблиці та 38 рисунків. Матеріали дослідження викладено логічно і послідовно, його методика повністю узгоджується з метою.

У першому розділі «**Теоретико-методичні підходи до трактування дефініції економічна ефективність і визначення понять нішеві культури та нішеві технічні**» досліджено теоретичну сутність і основні методичні підходи до визначення економічної ефективності виробництва; представлено характеристику поняття і потенціалу нішевих культур, із виокремленням ефектів і ризиків їхнього виробництва; розкрито сутнісно-функціональні характеристики господарської цінності нішевих технічних культур. Особливої уваги заслуговує авторська інтерпретація сутності досліджуваних культур у контексті змінних умов сьогодення, визначена через два ключові стратегічні напрями. Зокрема, автор розглядає нішеві технічні культури як інструмент стабілізації аграрного виробництва і його

адаптації до зміни клімату та ризиків війни, а також як такі, продукція яких є сировиною для створення споживчої цінності і доданої вартості за рахунок того, що всі частини рослин використовуються. Ґрунтовний підхід до дослідження господарської цінності нішевих технічних культур, яку розглянуто через призму комплексу складових (економічної, агротехнічної, екологічної, агрономічної, соціально-економічної, логістичної), виступив надійним теоретичним підґрунтям для подальшого вивчення її прикладних аспектів.

Другий розділ **«Рівень, динаміка та ефективність виробництва продукції нішевих зернових культур в Україні»** присвячено комплексному дослідженню розвитку виробництва нішевих технічних культур в Україні та його ефективності за період із 2015 по 2024 рр., що дозволило ідентифікувати ключові тенденції в даному сегменті аграрного сектору. Зокрема, за допомогою опрацювання значного масиву статистичної інформації проаналізовано тенденції виробництва й експорту продукції нішевих технічних культур у світі; здійснено аналіз сучасного стану вирощування нішевих технічних сільсько-господарських культур в Україні; виконано оцінку економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і досліджено тенденції її експорту-імпорту в Україні. Отримані результати слугували репрезентативним емпіричним підґрунтям для обґрунтування у третьому розділі дисертації напрямів забезпечення і підвищення економічної ефективності нішевих технічних культур.

У третьому розділі **«Обґрунтування напрямків забезпечення і підвищення економічної ефективності нішевих технічних культур»** окреслено перспективи поширення вирощування нішевих технічних культур як інструменту адаптації агробізнесу до зміни клімату і ризиків воєнного часу; визначено стратегічні напрями підвищення економічної ефективності вирощування нішевих технічних культур у контексті Європейського зеленого курсу; представлено розроблені організаційно-економічні підходи до підвищення ефективності виробництва продукції досліджуваних культур через розвиток їх поглибленої переробки. У контексті обґрунтування можливостей підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур автором наголошено, що це має бути комплексний підхід, який охоплюватиме різні стратегічні напрями, що співвідносяться з цілями Європейського зеленого курсу та відповідають його вимогам. Предметну увагу було зосереджено на такому інструменті підвищення економічної ефективності виробництва продукції льону олійного як економія витрат на мінеральні добрива, що є актуальним у контексті вимог Європейського зеленого курсу та стабільного зростання цін на них.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження та наукові праці, в яких висвітлено основні його результати, повною мірою відповідають принципам дотримання академічної доброчесності, не містять фактів плагіату та інших порушень (самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Дисертація виконана

державною мовою, її текст відповідає науковій стилістиці. У роботі цілком забезпечено комплексність і системність дослідження, що зумовило цілісність наукового викладу. Оформлення використаних джерел і посилання на них у тексті роботи здійснено відповідно до чинних стандартів.

Сформульовані в дисертації положення, висновки і пропозиції відзначаються логічною взаємоузгодженістю, аргументованістю та змістовною завершеністю.

Дискусійні положення та зауваження. У цілому позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження Тимура Мірзоєва, вважаємо за доцільне виокремити наступні дискусійні положення.

1. Автор пропонує вважати «нішевими технічними» ті культури, які є інструментом адаптації до кліматичних змін і ризиків війни, а також слугують сировиною для преміального фуд-ритейлу та побічної продукції. Однак, під таке визначення частково підпадають і традиційні для України культури (наприклад, соняшник або ріпак, відходи переробки яких також масово використовуються для виробництва шроту і пелет). Робота значно виграла б, якби здобувач більш чітко окреслив суто економічний критерій «нішевості» у дефініції (наприклад, обмеженість ринкової частки, специфіка ціноутворення чи низька еластичність попиту).

2. У дисертації наведено інформацію, що рентабельність нішевих технічних культур може сягати 197–450 %, що робить їх вагомою альтернативою традиційним культурам. Але такий оптимістичний показник розраховано за умови «дотримання технологій і налагодженої логістики», що, на наш погляд, деякою мірою ідеалізує ринкові реалії. В економічних дослідженнях важливо враховувати фактор ризику. Автору варто було б вказати чи проводилося стрес-тестування цих показників на випадок падіння ринкового попиту або логістичного колапсу в умовах форс-мажорів.

3. У підрозділі 3.1 дисертації автор за п'ятибальною шкалою оцінив доцільність поширення вирощування в умовах Степу України льону олійного, гірчиці й коріандру. У рамках зазначеного оцінювання коріандру присвоєну найнижчу оцінку доцільності вирощування в умовах Степу України – всього 2 бали з 5. Вважаємо, що така позиція здобувача є дискусійною, виходячи з того, що з агрономічного погляду коріандр є посухостійкою культурою, що критично важливо для зони Степу в умовах кліматичних змін, а з економічного погляду ефіроолійна сировина та її переробка мають колосальний експортний потенціал і високу маржинальність. Результати оцінки були би більш достовірними, якби автор надав ширше економічне обґрунтування, чому саме коріандр отримав настільки низький пріоритет у моделі диверсифікації посівних площ.

4. У роботі автором розроблено загальну структурно-логічну модель підвищення ефективності виробництва нішевих технічних культур, виконану «на прикладі вирощування

льону олійного в зоні Степу». Зважаючи на те, що в дисертації досліджувалися також гірчиця і коріандр, які мають кардинально іншу специфіку збуту (наприклад, коріандр як ефіроолійна сировина), доцільно було б визначити рівень універсальності цієї моделі. Зокрема, вказати чи здатна вона без суттєвих коригувань відобразити специфіку оптимізації збутової діяльності та мінімізації трансакційних витрат для інших нішевих технічних культур, чи вона є релевантною виключно для ринку льону.

Зазначені зауваження і побажання мають характер наукової дискусії, вказують перспективні орієнтири подальших наукових розвідок в межах теми та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Тимура Мірзоева.

Загальний висновок. Дисертація Мірзоева Тимура Джабраїловича на тему: «Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур» є цілісним, самостійно виконаним дослідженням.

Положення, висновки і практичні рекомендації, сформульовані в роботі, спираються на ґрунтовну теоретичну базу, характеризуються науковою новизною і мають вагомe теоретичне й прикладне значення. Структура роботи та її змістовне наповнення забезпечують повне виконання поставлених завдань і досягнення мети дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження повною мірою відображено в опублікованих статтях і тезах наукових доповідей.

Актуальність теми дисертації, ступінь обґрунтованості викладених у ній наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна, повнота викладу в опублікованих наукових працях, підтверджена практична значущість повністю відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Таким чином, дисертація на тему: «Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Мірзоев Тимур Джабраїлович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент заступник директора з наукової роботи та інноваційного розвитку Інституту агроєкології і природокористування НААН, доктор економічних наук, старший дослідник Марія ВИСОЧАНСЬКА